

**КЛАСИФІКАЦІЯ ТЕХНІК НАРОДНОЇ ВИШИВКИ
ТЕРНОПІЛЬЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті запропоновано класифікацію технік народної вишивки, які побутували наприкінці ХІХ – початку ХХ століття в межах Тернопільської області. Усі техніки розділено та об'єднано в окремі групи, а також визначено ареал їхнього поширення. Встановлено взаємозв'язок між матеріалом і техніками та встановлено їх вплив на художні особливості вишивки.

Ключові слова: класифікація, техніки, вишивка, матеріали, традиції.

**КЛАСИФИКАЦИЯ ТЕХНИК НАРОДНОЙ ВЫШИВКИ
ТЕРНОПОЛЬЩИНЫ КОНЦА ХІХ – НАЧАЛА ХХ ВЕКА**

В статье предложена классификация техник народной вышивки, которые существовали в конце ХІХ – начале ХХ века на территории Тернопольщины. Все техники разделены и объединены в отдельные группы, а также очерчен ареал их распространения. Установлена взаимосвязь между материалом и техниками и установлено их влияние на художественные особенности вышивки.

Ключевые слова: классификация, техники, вышивка, материалы, традиции.

**CLASSIFICATION OF EMBROIDERY STITCHES TERNOPIIL REGION
AND OF XIX EARLY XX CENTURY**

The paper proposes a classification of embroidery stitches that existed in the late nineteenth early twentieth century within the Ternopil region. All seams are separated and combined in distinct groups is defined range their spread. The interrelationship between the material and stitches and their effect on art features embroidery.

Key words: classification, stitches, embroidery, materials and traditions.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття на території Тернопільщини побутувала значна низка технік народної вишивки. Деякі з них продовжували традиції минулого, а деякі поширились лише з другої половини ХХ ст. Усім зафіксованим технікам притаманна власна специфіка виконання, ареал поширення, а в окремих місцевостях – колорит. Тому художня виразність вишивки значною мірою пов'язана з технікою виконання, за допомогою якої утворювали форму мотивів та фактуру орнаменту. Хоча на початку ХХ ст. вишивка залишалась найулюбленішим видом народного мистецтва, проте на її художню мову не могли не вплинути нові умови. За дослідженнями Тетяни Кари-Васильєвої, в цей час відбувалась нівеляція художньо-стилістичних особливостей народної вишивки майже на всіх етнографічних територіях. Це пов'язано з тим, що, по-перше, з 30–40 рр. ХХ ст. у вишивці утверджується тенденція до створення речей підкреслено декоративного характеру, по-друге, відбуваються певні зміни художнього стилю (розповсюдження рослинних мотивів, їх реалістичне трактування, розширення колірної гами яскравих тонів, застосування тонких ниток муліне, кольорового бісеру), по-третє, спостерігається масове поширення техніки художньої гладі та хрестика, які відповідали новим потребам оздоблення тканин і як наслідок витіснили давні народні шви [8, с. 190]. Тому традиційні матеріали, техніки та прийоми вишивання реалізовувались в окремих селах і зали-

шалися в тіні модних зразків, які пропонував тогочасний ринок. Це призвело до того, що уже в середині ХХ ст. засоби народного шитва замінили фабричні матеріали та техніки.

Актуальність теми є очевидною передусім тому, що її розробка дає змогу зафіксувати усі техніки народної вишивки, які побутували наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., простежити їх кількість та ареал поширення, а також згрупувати техніки за призначенням та способом нанесення. Крім того, обрана тема досі не була предметом окремого дослідження, тому що з-посеред діапазону зафіксованих наукових джерел важко виокремити працю, яка б торкалася окресленої проблематики.

До вивчення технік української народної вишивки зверталась низка вітчизняних науковців: Р. Захарчук-Чугай [6], Т. Кара-Васильєва [7], Г. Стельмашук [14], Л. Булгакова-Ситник [1], А. Гриб [3], Л. Панченко [10], Л. Сорокіна [15], І. Гургула [2], Е. Джегура-Литвинець [5], О. Кулинич-Стахурська [9], Л. Покусінська та О. Покусінський [11] та інші. Зазначені вчені стали авторами ґрунтовних монографій та навчально-методичної літератури, де проаналізували методику виконання технік вишивки та її виразальні можливості. Зауважимо, що більшість із них є тотожними з тими техніками, які побутували на Тернопільщині, проте у зв'язку з тим, що науковці звертались до вивчення значних етнографічних територій та окремих локальних осередків, така проблема, як класифікація та узагальнення технік народної вишивки зазначеного регіону, досі залишається не до кінця з'ясованою.

Мета статті – окреслити класифікацію технік народної вишивки Тернопільщини кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Зафіксовані зразки народної вишивки кінця ХІХ – початку ХХ століття свідчать, що в межах області функціонувало понад 25 технік. Панівне місце займали лічильні техніки [5, с. 1] («низинка», «хрестик», «рахункова гладь»), якими вишивали геометричні орнаменти в районах Придністров'я, Західного Поділля, Опілля, Південно-Західної Волині. Для об'єктивного аналізу вважаємо за доцільне усі зафіксовані техніки умовно розділити за призначенням на дві групи: 1) для оздоблення одягу; 2) для оздоблення побутових тканин. Так, із нижченаведеної таблиці 1 видно, що найбільшу кількість складають техніки, якими оздоблювали одяг, і значно менше швів, які використовувались у вишивці побутових тканин.

Таблиця 1.

Розподіл технік за призначенням		
Для оздоблення одягу		Для оздоблення побутових тканин
1.«низинка»	12.«шов уперед голку»	1.«низинка»
2.«косий хрестик»	13.«шов за голкою»	2.«косий хрестик»
3.«художня гладь»	14.«козлик»	3.«художня гладь»
4.«косий хрестик по діагоналі»	15.«тамбурний шов»	4.«стебловий шов»
5.«стебловий шов»	16.«колодки»	5.«декоративна гладь»
6.«болгарський хрестик»	17.«ретязь»	6.«пряма гладь»
7.«декоративна гладь»	18.«мережка»	7.«качалочкова»
8.«петельний шов»	19.«ланцюжок»	8.«мережка»
9.«косічка»	20.«вирізування»	9.«вирізування»
10.«коса гладь»	21.«виколювання»	10.«виколювання»
11.«пряма гладь»		

Отож, побутувала велика кількість народних швів, які потребують більш детальної класифікації та узагальнення. З цією метою усі зафіксовані техніки доцільно згрупувати на основні та додаткові, а також окреслити види технік за способом виконання. Так, із таблиці 2 видно, що значну групу основних швів складає багата варіативність техніки «гладі» та значно менша різноманітність «хрестика», окрім цього численними є додаткові шви.

Таблиця 2

Основні		Додаткові	
Гладь	Хрестик	«Мережка»	«Болгарський хрестик»
«низинка»	«косий хрестик»	«козлик»	«тамбурний шов»
«художня гладь»	«косий хрестик по діагоналі»	«шов уперед голку»	«колодки»
«декоративна гладь»		«петельний шов»	«обметниця»
«коса гладь»		«косічка»	«обводи»
«пряма гладь»		«ланцюжок»	«рубцювання»
«качалочкова»		«стебловий шов»	«ретязь»
		«шов за голкою»	

З таблиці 3 видно, що, згрупувавши усі техніки за способом виконання, ми можемо розділити їх на 2 окремі групи. Перша – це поверхнево-нашивні техніки, що належать до гладєвих швів, а друга група – це прозорі, ажурні техніки.

Таблиця 3

Види технік за способом виконання	
Поверхнево-нашивні (глухі)	Прозорі (наскрізні, ажурні)
Низинка, (художня, декоративна, качалочкова, коса, пряма гладь), козлик, стебловий шов, ланцюжок, заїглєне, ретязь, косічка, (болгарський, косий хрестик), тамбурний шов, колодки, розчохи, кочелистий шов, кучерявий стіб, штапівка.	Вирізування, виколювання, мережка, змережування, обметниця, рубцювання.

Окрім цього, як наглядно демонструє таблиця 4, усі техніки різняться за ареалом поширення.

Таблиця 4

	Кременецький	Шумський	Лановецький	Збарзький	Гусятинський	Підволочиський	Залщицький	Борщівський	Чортківський	Бучацький	Монастирський	Підгасцький	Бережаський	Козівський	Зборівський	Тернопільський	Теребовлянський
«низинка»	▲	-	▲	▲	-	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲
«косий хрестик»	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲
«художня гладь»	-	▲	▲	▲	-	▲	▲	-	-	▲	▲	-	-	-	-	▲	-
косий хрестик по діагоналі	▲	▲	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
«стебловий шов»	▲	-	▲	▲			-	-	-	▲	▲	-	▲	-	-	-	-
«болгарський хрестик»	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	▲	-	-	-	-	-	-
«декоративна гладь»	▲	▲	-	-	-	▲	-	-	-	-	▲	-	-	-	-	-	-
«петельний шов»	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲
«косічка»	▲	-	-	-	-	-	▲	▲	▲	▲	▲	-	▲	-	-	▲	▲
«коса гладь»	▲	▲	-	-	-	-	-	-	-	-	▲	-	-	-	-	-	-
«качалочкова гладь»	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	▲	-	-	-
«Горизонт. гладь»	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	▲	-	-	-	-
«заїглєне»	▲	-	-	-	-	-	-	▲	-	-	-	-	-	-	-	-	-
«козлик»	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲
«вертикальна гладь»	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	▲	-	-

ВІЗУАЛЬНІ МИСТЕЦТВА

	Кременецький	Шумський	Лановецький	Збаразький	Гусятинський	Підволочиський	Заліщицький	Борщівський	Чортківський	Бучацький	Монастирський	Підгаєцький	Бережський	Козівський	Зборівський	Тернопільський	Теребовлянський
«колодки»	-	-	-	-	-	-	▲	▲	-	-	-	-	-	-	-	-	-
«ретязь»	-	-	-	▲	▲	-	▲	▲	▲	▲	▲	-	▲	-	-	-	-
«мережка»	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲
«змережування»	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲	▲
«вирізування»	▲	▲	-	-	-	-	-	▲	-	▲	▲	-	-	-	-	-	▲
«виколювання»	▲	▲	-	-	-	-	-	▲	-	▲	▲	-	-	-	-	-	▲
«штапівка»	▲	-	-	-	-	-	-	▲	▲	-	-	-	-	-	-	-	-
«ланцюжок»	-	-	-	-	-	-	▲	▲	-	-	-	-	-	-	-	-	-
«обводи»	▲	-	-	-	-	-	-	-	-	-	▲	-	-	-	-	-	-
«кочелистий шов»	-	-	-	-	-	-	-	-	-	▲	-	-	-	-	-	-	-
«кучерявий стіб»	-	-	-	-	-	-	▲	▲	▲	-	-	-	-	-	-	-	-
«розчохи»	-	-	-	-	-	-	▲	▲	-	-	-	-	-	-	-	-	-
«товмацька зірка»	-	-	-	-	-	-	-	▲	-	-	-	-	-	-	-	-	-
«вишивка бісером»	-	-	-	-	▲	▲	▲	▲	-	-	▲	-	▲	▲	-	-	-

Найповнішу інформацію щодо вищезазначених технік вишивки отримуємо за допомогою музейних фондів збірок кін. XIX – поч. XX ст. тому, що в цей проміжок часу для оздоблення тканин народні майстрині практикували поєднання різних швів в одному виробі. Оскільки в першій чверті XX ст. кожен етнографічний регіон, а подекуди окреме село, плевав улюблені техніки та прийоми вишивки, то тут ми можемо говорити про виражену етнографічну приналежність вишивок. Проте для подібних тверджень щодо другої половини XX ст. ми не знайшли аргументів.

Отож, джерелом натхнення для виконання тієї чи іншої техніки та їх поєднання в одному виробі були природа та побут, які оточували народних майстринь. Не останню роль відіграли і їхнє художнє мислення та смак. За допомогою технік вишивки майстрині передавали власні спостереження, відображали свої думки та почуття. Про те, що саме природа часто була джерелом творчої наснаги, свідчать не лише назви орнаментальних мотивів («барвінок», «хмелик», «ружа», «курячий брід», «зозулька», «гарбузове листя», «метелики», «мишача стежка», «лілії», «медівники» та ін.), а й назви деяких народних швів («стебловий шов», «козлик», «товмацька зірка», «солов'їні вічка», «кочелистий шов»). Окрім цього, назви багатьох технік походять від засобів виконання («очка», «вирізування», «виколювання»), від того, який предмет вишивається («рушниковий шов», «переміточний шов»), від назви місцевості («подільська розшивка»). Окремі техніки отримали назву через подібність зовнішнього вигляду шва з певними речами («солов'їні вічка», «гречаночка», «макове зерно», качалочка», «курячі лапки») [7, с. 52]. Крім того, назва більшості швів пов'язана зі способом накладання стібків на тканину та фантазією вишивальниць («затягання», «козлик», «ланцюжок», «прутик», «заіглєне», «шов вперед голку» та ін.) [5, с. 1].

Також слід зазначити, що усі народні техніки вишивки застосовувалися не в довільній формі, а відповідно до усталених традицій [8, с. 58]. Це пояснюється тим що, вибір шва багато в чому залежав від його призначення (зшивання, декорування, маскування) та функції виробу (святковий буденний, обрядовий). Тому в оздобленні обрядових та святкових тканин застосовували багату, пишну вишивку, поєднуючи велику різноманітність та складність швів, тоді як буденні тканини вишивали просто, скромно, одним-двома швами.

В кінці XIX – на початку XX ст. найпоширенішим матеріалом для виготовлення одягу були тканини домашнього виробництва (конопляні, лляні, сукняні). Етнографи зауважують, що

на початку ХХ ст. українці для пошиття сорочок використовують лляні тканини у значно меншій кількості, ніж польське населення, що проживало невеликими групами на Поділлі і купувало льон в українців Волинської губернії [1, с. 28]. Тому, враховуючи дослідження науковців та проаналізувавши вишиті вироби кінця ХІХ – початку ХХ ст., ми можемо стверджувати, що у виготовленні одягу, рушників, простирадл домінувало конопляне полотно, яке відрізнялось грубою щільною фактурою, що у свою чергу потребувала відповідної техніки вишивки та ниток для вишивання. Лляне полотно, на відміну від конопляного, мало м'якшу і щільнішу структуру, природний полиск, було білішим, тому його найчастіше використовували для пошиття святкових сорочок. Тут слід зауважити, що один і той же орнаментальний мотив, виконаний одною технікою, буде мати різне художнє звучання на тканинах конопляних, лляних, вовняних доморобного чи фабричного виготовлення [6, с. 51]. Таким чином, характер взаємодії полотна з нитками для вишивання потребував відповідної техніки. Крім щільності та якості полотна, важливе значення у виборі техніки вишивки мала структура ниток для вишивання. З кінця ХІХ ст. вишивали фабричними бавовняними різнокольоровими нитками «заполоч» («опал», «саморобщина», «рак») [1, с. 37]. За словами інформатора Манзюк Марії Олексіївни, такі нитки купували в гуцулів (вони ходили по хатах і продавали їх) або ж купували на ярмарках у євреїв чи циган [12, с. 4]. Так, у м. Борщові в крамничці «Ель» євреї продавали пацьорки, нитки ДМЦ, які привозили із Франції [13, с.1]. Особливо цінувалася мерсизована пряжа з шовковим блиском (ДМЦ). За дослідженнями Л. Булгакової-Ситник, на Поділлі такі нитки були відомі лише на території Тернопільщини [1, с. 36]. На початку ХХ ст. у межах Західного Поділля розповсюдились вишивки шовком, що стало особливістю цієї етнографічної території. Такими нитками, користуючись техніками «стебловий шов», «ланцюжок», «ретязь», вишивали чоловічі і жіночі сорочки, оздоблювали хутрянний одяг, оксамитові безрукавки. В 20-х роках ХХ ст. в селах Борщівського р-ну ще практикували домашнє фарбування конопляних ниток. Так, у с. Дністрове нитки підфарбовували в розчині сажі і називали їх після цього «заполоч». Такі нитки мали сиво-блакитний відтінок і використовувалися під час змережування уставок і рукавів сорочок. Щоб надати ниткам поліску і пружкості, їх воскували (протягували через гуглю жовтого воску) [4, с. 26].

Окрім ниток домашнього виробництва. у центральних і південних районах Тернопільщини в оздобленні народного одягу почали використовуватися такі матеріали, як бісер, склярус, лелітки. Їхнє поширення зумовлене сусідством із Буковиною та Опіллям, де була популярною подібна вишивка. Такі вишивки вирізнялися особливою досконалістю художнього і технічного виконання [7, с. 41–42].

Отож, багатство і значна різноманітність технік народної вишивки Тернопільщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. відшліфовувались впродовж віків багатьма поколіннями майстринь. Вишивання як засіб оздоблення був продиктований функціональними потребами прикрасити вироби, мистецька досконалість яких досягалась простими і ощадливими художньо-технічними засобами, які давали максимальний естетичний ефект, підкреслювали природну красу матеріалу, його структуру, фактуру, колір. Тому техніки вишивки виступали одним із основних засобів досягнення художньої виразності. Саме завдяки застосуванню тих чи інших швів або поєднанню кількох із них в одному виробі сформувались риси локальної, регіональної і загальноукраїнської своєрідності народних вишивок. Вивчення музейних колекцій народної вишивки кінця ХІХ – початку ХХ ст. вузької адміністративної території показало, що в цей час функціонувала велика різноманітність технік вишивки, які різняться за способом нанесення, функціональним призначенням та ареалом поширення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булгакова-Ситник Л. П. Подільська народна вишивка (етнологічний аспект) / Л. Булгакова-Ситник. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2005. – 338 с.
2. Гургула І. Народне мистецтво західних областей України / Ірина Гургула. – К. : Мистецтво, 1966. – 74 с.: іл.
3. Гриб А. Є. Барвісті джерела / А. Є. Гриб. – Тернопіль : Амбер, 1998. –150 с.

4. Довгошия Т. Борщівська вишиванка. Історія і сучасність / Т. Довгошия. – Тернопіль : Мала академія наук України, Терноп. обл. відділення, 2010. – 99 с.
5. Джегура-Литвинець Е. М. Вишивання. Стародавні українські стібки: альбом / [авт.-упор. Джегура-Литвинець Е. М.]. – Київ : Посередник, 1995. – 32 с.
6. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка західних областей УРСР / Р. В. Захарчук-Чугай. – К. : Наукова думка, 1988. – 184 с.
7. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка / Т. В. Кара-Васильєва, А. Чорноморець. – К. : Либідь, 2002. – 160 с.: іл.
8. Кара-Васильєва Т. Українська вишивка / Т. Кара-Васильєва [альбом] – К. : Мистецтво, 1993. – 263 с.: іл.
9. Кулинич-Стахурська О. Мистецтво української вишивки. Техніка і технологія / О. Кулинич-Стахурська. – Львів, 1996. – 176 с. : іл.
10. Панченко Л. М. Вышивания: альбом / Л. М. Панченко. – Киев : Техника, 1990. – 22 с.
11. Покусінська Л. Борщівська народна сорочка. Матеріали. Крій. Техніки шитва. Колекція Борщівського краєзнавчого музею / Л. Покусінська, О. Покусінський. – Київ : ТОВ «Новий друк», 2013. – 362 с.: іл.
12. Польові матеріали, зібрані в с. Городок Заліщицького р-ну Тернопільської області // Архів автора. – Зошит № 1. – С. 4.
13. Польові матеріали, зібрані в м. Борщів Борщівського р-ну Тернопільської області // Архів автора. – Зошит № 9. – С. 1.
14. Стельмашук Г. Г. Давнє вбрання на Волині / Г. Г. Стельмашук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 276 с.
15. Учись вишивать: альбом / [авт.-упор. Сорокіна Л. М.]. – Киев : Рад. школа, 1988. – 8 с.
16. Шерстюк Л. Г. Художня вишивка: Біла і прорізна гладь [практ. порадник] / Л. Г. Шерстюк. – К. : Техніка, 1996. – 12 с.

УДК 738 : 745

С. О. ВОЛЬСЬКА

РОЗВИТОК НАРОДНОЇ КЕРАМІКИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ КІНЦЯ XIX–XX СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто розвиток народної кераміки Західного Поділля кінця XIX–XX ст. у руслі традицій попередніх поколінь. Визначено, що особливий вплив на гончарство регіону мали ремісничі цехи, згодом художньо-промислове шкільництво та взаємодія з сусідніми етно-регіонами.

Ключові слова: Західне Поділля, кераміка, гончарі, ремісничі цехи, школи кераміки.

С. А. ВОЛЬСКАЯ

РАЗВИТИЕ НАРОДНОЙ КЕРАМИКИ ЗАПАДНОГО ПОДОЛЬЯ КОНЦА XIX–XX ВЕКА

В статье рассмотрено развитие народной керамики Западного Подолья конца XIX–XX века в русле традиций предыдущих поколений. Определено, что особое влияние на гончарство региона имели ремесленные цеха, впоследствии художественно-промышленные школы и взаимосвязь с соседними этнорегионами.

Ключевые слова: Западное Подолье, керамика, гончары, ремесленные цеха, школы керамики.